

О.О. Решетов, доц., канд. філос. наук, В.Т. Кирильчук, доц., канд. філос. наук, З.В. Стежко, доц., канд. філос. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Матерія та форми її існування

Уявлення про матерію, її будову, основні особливості історично змінювалися. Першу концепцію матерії можна назвати субстратною. Виникла вона ще в античні часи. Згідно з цією концепцією матерія ототожнювалася з неповторними, незнищуваними, природними першоелементами (субстратом) тобто водою, землею, вогнем, повітрям, атомами тощо. Матерія розглядалась як та цеглина, та першооснова, яка є підґрунтям окремих речей, всього розмаїття світу. З розвитком пізнання і практики під матерією розуміли все те, що має просторові характеристики, масу, непроникність. Ще пізніше матерію ототожнювали з речовиною і найменшою її частинкою вважали атоми.

Наприкінці XIX ст. природознавство відкриває нові явища, і це завдає відчутного удару по традиційних уявленнях про матерію і матеріальне (передусім як про масу). Фундаментальні відкриття (відкриття електрона, рентгенівських променів, виникнення теорії відносності) вимагали відмовитися від традиційних уявлень про матерію та її властивості (неподільність і непроникність атомів, незмінність маси тіл тощо) і стимулювали потребу у філософській переоцінці поглядів на природу матеріального.

Сучасний матеріалізм розглядає матерію як безкінечно різноманітну єдність конкретних об'єктів, через них, а не поруч з ними. Матерія – це філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, яка відображається органами відчуттів людини, але існує незалежно від них.

Це визначення виходить з нескінченного розмаїття структурних особливостей і властивостей матерії. У ньому матерія не ототожнюється з уже пізнаними і загальними її станами (видами) – речовиною, полем (енергією), а залишається відкритою для нового знання про неї. Вона невичерпна у структурному плані, її неможливо звести до одного певного стану, рівня чи основних властивостей.

Матерії у чистому вигляді, у формі якоїсь «праматерії» не існує. У світі існують лише конкретні матеріальні утворення. Матерію можна розглядати як загальну субстанцію, субстрат будь-яких речей і властивостей, відносин і форм руху. Під субстанцією у філософії розуміють дещо незмінне на противагу змінним станам і властивостям, те, що існує завдяки самому собі, а не завдяки іншому і не в іншому. Субстанціальність матерії виражається у взаємозв'язку сутності і явища, єдиного і різноманітного, сутності та існування, єдності. Отже, матерія як субстанція є єдністю багатоманітності. Невід'ємними властивостями матерії є об'єктивність, системність, рух, простір і час.

Під системою розуміють сукупність елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і утворюють єдність, цілісність. Існують такі системні рівні матерії:

а) системи неживої природи (це елементарні частинки, поля, атоми, молекули, макротіла, планети, зорі, галактики, системи галактик);

б) системи живої природи – білки, нуклеїнові кислоти ДНК і РНК, клітини, багатоклітинні організми (рослини і тварини), популяції, види і біоценози, біосфера;

в) соціально-організовані системи – людина, сім'я, різні колективи, класи, нації, суспільство в цілому. Проте та чи інша система взаємопов'язана (прямо чи опосередковано) з іншими системами, водночас є елементом більш загальної системи.

Матерія як субстанція є основою єдності світу. Принцип матеріальної єдності світу означає не емпіричну схожість або тотожність конкретних систем, елементів і конкретних властивостей, а як матерію, що є носієм багатогранних властивостей і відносин. Безмежний світ як у великому, так і в малому «підпорядковується» універсальним законам, які діють скрізь і всюди, пов'язують все в світі в єдине ціле. Єдність світу – в його матеріальності. Такий висновок сучасної науки та філософії.

Категорія матерії має вагомe методологічне і світоглядне значення. Світоглядна роль цієї категорії полягає в тому, що вона охоплює не лише ті об'єкти, які вже пізнані наукою, а й ті, які будуть відкриті в майбутньому. І хоча ті потенційні об'єкти, можливо, будуть мати принципово нові властивості, все ж вони будуть матеріальними, оскільки існуватимуть об'єктивно, поза людською свідомістю і відчуттями. Методологічна функція поняття матерії виявляється в тому, що воно застерігає проти пошуків першоматерії як останньої і незмінної суті об'єктивного світу. Матерія нескінченна у своїх просторових і вічна у часових вимірах, нескінченна у якісних характеристиках (кожне явище, предмет є лише формою матерії, а не якимсь субстратом світу).

Третє питання теми стосується вияснення способу та форм існування матерії. Як свідчить практика, оточуючий людину світ знаходиться у постійній зміні, в русі. Ми ніколи не спостерігали матеріальної системи, яка б не знаходилась хоча б у якомусь русі, а була б у стані абсолютного спокою. Така нерухома система не взаємодіяла б з оточуючими речами і явищами і не могла б виявити жодних своїх властивостей тобто вона мала бути абсолютно непоміченою. На цій підставі цілком слушним є висновок про те, що рух є невід'ємною, атрибутивною характеристикою матерії, її всезагальною і необхідною властивістю. Матерія існує не інакше ніж в русі, тому рух є способом існування матерії. Рух – це зміна взагалі.

Оскільки матерія є абсолютною, рух як атрибут матерії також є абсолютним. Разом з тим матерія завжди існує в конкретних формах, внаслідок чого рух проявляється через конкретні форми матерії. Рух взагалі – це абстракція, яка в дійсності реально не існує; реальне існування мають конкретні форми руху. При виділенні різних форм руху варто пам'ятати, що вони безпосередньо пов'язані з ієрархією структурних рівнів матерії.

В основу виділення форм руху покладені такі основні принципи:

а) субстратний, що пов'язує певну форму руху із специфічною матеріальною основою;

б) функціональний, у відповідності з яким форма руху повинна мати свої власні закономірності, відмінні від закономірностей інших форм руху.

У сучасній науковій картині світу виділяється чимало форм руху. Серед них найпоширенішими є такі: механічний, фізичний (тепловий, електромагнітний, гравітаційний), хімічний, біологічний, соціальний. Деякі дослідники виділяють також геологічний рух. Хоча кожна форма руху є відносно самостійною, але всі вони пов'язані між собою. Їх взаємозв'язок виявляється в тому, що одна форма руху при певних умовах переходить в іншу; окрім того, вищі форми руху виникають на основі нижчих і включають їх у себе в «знятому» вигляді.

Рух є способом існування матерії, а простір та час є формами її існування. Простір та час постають загальними принципами організації будь-якого об'єкта дійсності. Доповнюючи один одного, простір і час функціонують як універсальні форми організації всього розмаїття нескінченного світу.

Кожне матеріальне тіло має об'ємні характеристики: довжину, ширину, висоту. Воно співіснує також з оточуючими його іншими тілами, займає своє місце в певній, більш глобальній системі. Саме співіснування і місцезнаходження предмета відображаються в понятті «простір». Отже, простір – це об'єктивна форма існування матерії, яка характеризує місцезнаходження і співіснування об'єктів. Разом з тим в дійсності кожне матеріальне утворення є процесом, в ньому відбуваються певні зміни; окрім того, одне явище приходить на зміну іншому. Для характеристики саме цього аспекту матерії у філософії вироблене поняття часу. Час – це об'єктивна форма існування матерії, яка характеризує послідовність розгортання матеріальних систем, тривалість їх буття, швидкість та інтенсивність процесів. Час, отже, відображає процесуальність буття.

Простір і час мають як споріднені, так і відмінні ознаки. Спільними властивостями простору і часу є об'єктивність, всезагальність і нескінченність. Разом з тим простір та час розрізняються за своїми властивостями. Час виявляє себе як тривалість, послідовність існування та зміни стану об'єктів; він є одновимірним, асиметричним (тобто спрямованим від минулого до майбутнього), незворотним. Простір характеризується протяжністю, тривимірністю, симетричністю та зворотністю.

Простір і час як форми існування матерії взаємопов'язані. В епоху Нового часу простір і час розглядались як самостійні і не пов'язані між собою та з матерією феномени. За такими уявленнями простір – це порожнеча, вмістилище тіл; час – це рівномірна тривалість. XX ст. внесло принципові зміни в уявлення про суть простору та часу та їх взаємозв'язок між собою та матерією. Теорія відносності обґрунтувала, що властивості простору та часу залежать від швидкості руху матеріальних систем, від субстанційно-структурних властивостей об'єктів. Виявилось, що загальні властивості простору і часу набувають специфічного виразу в залежності від природи систем; чим складнішим є той чи інший об'єкт, тим складнішими є властивості і форми його існування. Особливо принципових відмінностей набувають соціальні види простору і часу.

Соціальні час і простір – це форми, які виникають саме в суспільстві, породжуються його внутрішніми процесами, і саме вони регулюють цілеспрямовану діяльність людини, її духовний світ.

Загальні властивості соціального часу – поліритмічність, єдність минулого, теперішнього та майбутнього, детермінація майбутнім тощо.

Загальні властивості соціального простору – відсутність «тривимірності» (соціальний простір вимірюється смисловими, функціональними відношеннями речей і людей); багат шаровість (соціальний простір, як і час, має «внутрішні» та «зовнішні» вияви); зв'язок з природним простором тощо.

Таким чином, розглядаючи проблему матерії, спосіб і форми її існування, приходимо до висновку, що матерія існує в різноманітних формах, її способом існування є рух, вона вічна і єдина, все інше (наприклад, ідеальне, духовне) є властивістю певного рівня організації матерії.

Список літератури

1. Юрченко О.І. До проблеми розуміння категорії „матерія” // Філософські науки. – 1989. - № 9.

Одержано 20.10.09